

Båtsmännen och lotsarna

På ön bodde under 200 år båtsmän, "sjösoldater" som i krigstid stred på flottans fartyg, och som i fredstid bodde och arbetade på båtmanstorp. Ett låg i Södersunda (finns kvar, men är större än originalet), de andra i Lerkila och Skogsberga. Till torpen hörde fähus för kor och får och jordbruksmark. Två av öns båtsmän deltog 1809 i Sveriges sista sjöslag i Västerbotten. När båtsmännen var ute i krig skötte kvinnorna allt på torpen. Båtsmännens lön och bostad bekostades av öns bönder, organiserade i rotar, en för varje båtsman. De slapp i gengäld krigstjänst och skatt. Detta så kallade *indelningssystem* infördes 1682, och först 1892 tog staten över finansieringen från bönderna. 1901 började man avveckla systemet. På ön slutade den siste båtsmannen redan 1890.

Ön omnämns redan på 1200-talet som en del i *Kung Valdemars segelled* från Danmark över Sverige till Finland och Estland. Skeppare anlitate från 1500-talet öns fiskebönder för att följa med och "säga leden" in mot huvudstaden. I slutet av 1600-talet kom ett statligt lotsväsende och på ön bodde i mitten av 1700-talet mer än hälften av Stockholms lotsar. Det här var länge "lotsarnas ö" och yrket gick ofta i arv. Lotsfruar som lärt sig leden hoppade ibland in i mannens frånvaro. För att säkra försörjningen för änkor efter lotsar kunde en lotslärling som ville ta över jobbet gifta sig med änkan! På 1800-talet blev lotsarna statstjänstemän, med uniform, högre status, bättre inkomster och öns finaste villor. Men arbetstid och lön var oreglerad och först 1967 fick lotsarna normala villkor.

Denna karta är en del i ett projekt 2019-2020 som finansierar vägvisare till kultur- och naturstigar på Runmarö, informationsskyltar vid sevärdheter, och en hemsida med mer information: www.runmaro.se. Projektägare är Föreningen Skärgårdsmuseet (www.skargardsmuseet.org - bli medlem!) med stöd av Riksantikvarieämbetet. Runmarö hembygdsförening (www.runmaro.org - bli medlem!) förvaltar och vidareutvecklar projektet.

Faktainsamling och textunderlag: Anne Murray, karta och omslagsbild: Barbro Ottosson, digitalisering och layout: Torbjörn Nordlindh, textredigering: Mats Utbult.

Some english texts could be found at www.runmaro.se/kulturstigar

Öns människor - idag och förr

De första öborna bosatte sig här för ungefär 800-900 år sen. I slutet av 1800-talet var de som flest nära 400 men sjönk ner till bara 70 i början av 1970-talet. Sedan vände det igen och sedan början av 1980-talet har mellan 250 och 300 bott här året runt.

Fritidsboende är cirka 3 000. Allt fler vistas i sina skärgårdshem under en allt större del av året.

Förr arbetade i stort sett alla bofasta med fiske och jordbruk, de flesta i kombination med andra arbeten. Idag pendlar många till alla slags arbeten på fastlandet. Här på ön arbetar de som krögare, bagare, butikspersonal, sopgumma, byggare, väghållare, frisör, taxiförare på land och taxiskeppare på sjön, kajakuthyrare, lärare, författare, konstnär, krukmakare och konstnsmed. Och de arbetar på varv och i lantbruk.

Mycket händer en vanlig sommar på ön: Runmaröspelet med Runmarö teatergrupp, Runmarö Musik- och Litteraturdagar, musik- och standupkvällar på Svängen, Strindbergsvandringar, och Hembygdsföreningens byvandringar, biokvällar och Runmarödagen med loppis. Olika arrangörer står för tennis, motionslopp, fotboll, segelskola och -tävling och kurser i ståpaddling, konstskapande, örtmedicin med mera. Föreningen Fårskallarnas får och lamm håller ängsmarkerna öppna. I två Facebookgrupper köper, säljer, byter och skänker man prylar till varandra (2.300 medlemmar!) och har nyhets- och tankeutbyte.

Runmarö Hembygdsgård, akvarell av Elsa Grip

RUNMARÖ

Naturen på ön

De första öborna kom till en ö med djupa, smala havsvikar där de första byarna byggdes. När landhöjningen omvandlade vikarna till öns nio insjöar, flyttade många ut till nya hamnlägen, som Söderby och Nore.

Runmarö och många omgivande öar, som naturreservatet Munkön, har en särpräglad och färgsprakande blomsterprakt, som de flesta skärgårdsöar saknar. Det beror på att det finns urbergskalk som är över en miljard år gammal. Här trivs orkidéer som Adam och Eva – även om dessa blivit ovanligare sedan vildsvinen kom till ön och att betet upphört på många håll. I skogarna prunkar den vita svärdsysslän i juni. Lite senare blommar orkidéerna nattviol och brudsporre. De mest typiska kalkstensälskande blommorna är ettåriga, vitblommiga och pyttesmå, till exempel grusbräcka som blommar tidigt på våren. Vanliga fleråriga blommor är vit fetknopp, mandelblom och gräslök. Vid kalkhällarna kan man hitta den hotade apollofjärilen, som bara finns kvar på kalkstensrika platser. Kalkhällarna känner man igen på de små grunda groparna, som syrligt regn fräkt under tusentals år och små åsar av hällflinta som regnet inte rått på.

På ön möter man ofta räv, många rådjur, mer sällan älg. Fågelskådare hittar många arter här, på gränsen mellan fastland och ytterskärgård. Storlommar häckar i Runmarös sjöar och vid kusten hittar man ejder, vigg, skäggdopping och nuförtiden också svarthakedopping. Under försommarkvällar kan man njuta av trädlärkans melodiska sång över kalkstenshällmarkerna och i lövskogsmiljöerna på öns södra del hör mindre hackspett och härmsångare till fåglar man kan stöta på. Här kan man också se den ovanliga och fridlysta hasselnoken som lätt förväxlas med huggorm på grund av sin prickiga teckning på ryggsidan.

P.S. Det finns fler stigar som du kan upptäcka själv.

Gästerna om sommaren

De första sommargästerna kom till ön med den första ångbåten 1865, som gick hela vägen från Stockholm, via Saltsjöbaden. Längre hyrde de hus av öborna som flyttade in i sjöbodar och skjul. In på 1900-talet byggde öbor ut sina hem och som mest fanns det 12 pensionat för de allt fler sommargästerna. De första stockholmarna började för över 100 år sen bygga sina egna hus. I många av dem har familjemedlemmar bott i generation efter generation sen dess.

Ett 15-tal konstnärer har sedan slutet av 1800-talet arbetat runt om på ön, i stugor och pensionat. På museer som Moderna museet och Nationalmuseum kan man se tavlor av en del av dem, som Bruno Liljefors, Albert Engström, Axel Törneman, Hilding Linnqvist, Nils Tydén och Ture Tideblad. Bland senare tiders konstnärer finns "skärgårdsmålaren" Roland Svensson och akvarellgruppen Vattenpussarna.

Också författare har sökt sig hit. August Strindberg bodde somrarna 1889, 1890 och 1891 i Nore, Stenbro och Lerkila, och började här skriva romanen "I havsbandet". Novellen "Silverträsket" utspelar sig på ön. I Stenbro hyrde Hjalmar Söderberg och i romanen "Den allvarsamma leken" möts Arvid och Lydia i en sommarstuga på Runmarö. Gustav Jansson, sommargäst i Långvik, skrev vid samma tid flera romaner med förebilder härifrån, bland annat "Ön" och "Öns herre".

Poeten Tomas Tranströmer tillbringade sina barndomssomrar i morfars lots hem i Gatan, där han senare själv bodde sommartid. Många av nobelpristagarens dikter är inspirerade av Runmarö. Idag har vi bl a kåsören Ove Säverman i Styrsvik och essäisten Fredrik Sjöberg i Uppeby. Många författare har sedan början av 1990-talet vistats som stipendiater i Sveriges Författarförbunds fyra hus i Stenbro.

Lästips: Pia Landelius, Det hände så eller nästan så.
Per Nilsson & Gösta Bengtsson, Boken om Runmarö.

Optiktelegrafisterna på berget

Eldvakter tände sen medeltiden vårdkasar på öns högsta punkt, för att med en kedja av eldar på "bötesberg" varsla om fiendeflottor. I slutet av 1700-talet kom ny teknik: vid en orgelliknande maskin satt en telegrafist och styrde tio stora luckor på en tio meter hög mast, vilket gav koder i 1024 kombinationer av öppna och stängda luckor. Så vidarebefordrade de en text från ö till ö. Det tog mindre än tio minuter från Stockholm till Sandhamn. Detta pågick 1836-69 (efter en kort första period redan 1808-09).

Arbetarna som bröt kalk, zink och fältspat

Munkar från Stockholm började under 1200-talet bryta och bränna kalk, norr om Nore, på södra Storön och på Munkön. Kringliggande öar kalhögg de, för bränningen, och kalken fraktades till stan, där den användes till murbruk vid klosterbyggen. Franziskanernas gråbröder och Clarasystrarna fick Runmarö med omgivande öar av Magnus Ladulås 1288. Gustav Vasa tog tillbaka dem 1526 när han stängde klostren. Arbetet fortsatte till 1645, då den gotländska kalken tog över. Under 1700-talet och i början av 1900-talet förekom misslyckade försök att åter starta kalkbrytning här.

I början av 1900-talet bröt några öbor fältspat på Storön till porslinsstillverkning. När lönsamheten sjönk och riskerna ökade för att arbetarna skulle få nedfallande stenar på sig, lades verksamheten ner. Det vattenfyllda gruvhålet finns kvar.

1909 började man bryta zink i Söderby, och i en fabrik producerade man material till träimpregnering och målarfärg. Kvaliteten blev inte bra nog. Från 1915 arbetade de i istället med att anrika bly, en efterfrågad vara under kriget. När freden kom stängdes fabriken. Blygaser hade då dödat all skog hundratals meter runt om! Fabriksskorstenen, ett känt sjömärke, revs först 1967.

RUNNMARÖ

- Bilväg
- Kulturstig, gång & cykelstig
- Turistinformation
- Gästtoalett
- Gästhamn
- Cykeluthyrning, vid affären
- Skola, förskola, vårdcentral
- Lollo's krukmakeri
- Jacks konstsmide
- Evas mattor
- Veronicas krukmakeri
- Åsa, frisör
- Kajakuthyrning
- Fotbollsplan

